

ГЛАВА I

РАЖДАНЕ И ВЪЗХОД НА ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

Преди да се разгледа по-подробно мястото на българите в Османската империя и начинът, по който нейното развитие оказва влияние върху еволюцията на българския народ, редно е най-напред да се обърне внимание на произхода на Османската империя, за да се оцени по-добре срещу какъв противник се борят последните царе от Шишмановата династия. Историята на османската държава започва два века преди идването на самите османлии в Мала Азия с един военен конфликт, който ще пренапише историята на целия Близък изток.

1. Румският султанат и установяване на турците в Мала Азия

През 1071 г. войските на Селджукидите, водени от Алп Арслан (1063 – 1072) разгромяват византийската армия в битката при Манцикерт. Тази единствена голяма победа води до бърз колапс на имперските владения в Мала Азия, причинен от продължаващото над век противопоставяне между свободните земевладелци и стратиотите¹, от една страна, и мощната провинциална аристокрация (династи), от друга. Ефектът от вътрешното разеди-

¹ Военизирана прослойка земевладелци в Източната Римска империя, от която се събирали провинциалните армии на ромеите – темата.

нение и големия натиск върху Византия по всичките ѝ фронтове е катастрофален. Макар след 1097 г. династията на Комнините да постига временно възстановяване на позициите в Мала Азия, до възвръщане на статуквото отпреди Манцикерт никога не се стига. Междуременно през 1176 г. в битката при Мириокефалон, селджуците нанасят второ ключово поражение над ромеите, с което се слага край на опитите на Византия да завоюват централните части на Мала Азия.

След разгрома на Византия от латините през 1204 г., селджушките султани успяват да си върнат немалка част от земите, отнети им от Комнините. Византийското присъствие в Мала Азия е сведено до крайбрежните владения на Никея в Западна Анатолия и крайморските притежания на Трапезундската империя в североизточната част на полуострова. Междуременно формирането на Монголската империя в Централна Азия води до ново раздвижване на тюрките. Част от тях, притиснати от настъплението на Чингизидите, бягат на запад, търсейки подслон сред своите братовчеди – селджуците. Много от тези номади са подслонени в пределите на Румския султанат. Търсейки начин да усилят натиска над възродената Византия (след 1261 г.), селджушките султани заселват новите си поданици по западните си граници. Техните вождове получават титлата бейове, а владенията им, наречени *остриета* (*удж*), имат за цел да се разширяват постоянно за сметка на *неверниците*.

Политическите цели на Селджукидите се съчетават с културната традиция на пограничните мюсюлмански общности. Съгласно поверията на Корана, онези, които живеят по границата на *дар ал ислам*¹, трябва да оказват натиск върху неверниците за приемане на правата вяра. Пречупена през призмата на номадите, тази концепция означава извършване на набези за разграбване и отслабване на противника до пълното му завземане. Този

¹ Буквално *земите на исляма* – териториите, в които мюсюлманската вяра е официална и основна религия. Тази концепция се противопоставя на *дар-ал-харб* – *света на войната* – земите на *неверниците*, които трябва да бъдат завладени чрез свещена война (*джихад*).

тип *малка война*¹ се означава с термина *газават*, а войните, които се включват в набезите, са наричани *гази* (свещени войни). По своята същност тези войни са еквивалентни на християнските бойци, които действат в Иберия в рамките на *Реконкистата*, както и на византийските погранични общности – *акритите*.² По подобен начин срещу мюсюлманите в Близкия изток действат войските на рицарите от Кипърското кралство, както и рицарите йоанити, разположени на о. Родос.

2. Раждането на Османовата държава

Едно от племената, които се прехвърлят от Централна Азия в Мала Азия през XIII век, са *кайъ*. Първоначалното племенно ядро постепенно се разраства в нагетническа общност, която привлича в своите редици авантюристи от целия ислямски свят. Голямото им предимство пред други бейлици е, че се разполагат непосредствено на границата с християнския свят и това им дава непрекъсната възможност за осъществяване на завоевателни походи. В средата на XIII век начело на кайъ и тяхната общност застава Ертугрул. Амбициозен, талантлив и дързък воин, той бързо печели уважението на пограничните бойци и благодарение на това привлича в редиците си далеч повече последователи, отколкото собственото му племе би могло да осигури. Това разрастване на общността поставя основите на бъдещото османско общество. В него принадлежността към исляма се превръща в единствен критерий за приемане в общността. Още от самото начало етническият фактор играе второстепенна роля. Скоро в редиците на Ертугрул се събират бойци от различни тюркски племена и

¹ Термин, използван в съвременната наука, за да дефинира конфликт с нисък интензитет, който не се води на ниво държава срещу държава, а се осъществява чрез набези на отделни индивидуални групи/кланове/местни войски.

² Стратиоти, чиито поземлени владения се намират на самата граница на Византия. Ползват по-големи данъчни привилегии и получават допълнително заплащане от държавата.

родове, обединени не от своя произход, а от авторитета на бея. Тази политика е продължена при наследника на Ертугрул – Осман I (1280 – 1326).

Осман се обгражда с различни по етнически произход воини, учени и духовници, обединени единствено на базата на собствените им умения, таланти и амбиции. Колкото по-силен става Осман, толкова по-голям е потокът от желаещи да се сражават под знамената му. Успоредно с въздигането на Осман започва кризата във Византия, последвала нейния възход в периода 1246 – 1282 г. След смъртта на Михаил VIII Палеолог (1259 – 1282) империята му започва бавно да рухва. Основна причина за това е неговата разточителна политика. Ангажиран в твърде много вътрешни и външни проекти, Михаил надценява ресурсите на преродената Византия. Политиката на настъпление на Балканите и войните със Сърбия и България, както и с латинските държави на Балканите, водят до сериозно отслабване на отбранителните сили в Мала Азия. Остатъците от *тетата* на старата Никейска империя рухват, оставени без средства и държавна подкрепа, разлагани и от засилващия се местен феодализъм на динамитите.¹ Съчетано с прилива на нови тюркски воини от Централна Азия по границата, това е рецептата за бъдеща катастрофа.

Възползвайки се от упадъка на Източната Римска империя и проблемите ѝ на Балканите, Осман, получил почетната титла *гази*, засилва своите усилия за завземане на ромейските земи. Разпадането на властта във Византия подтиква някои от местните аристократи и стратиоти да преминат на османска страна, за да запазят титлите и земите си, а и за да ги разширят. Така започва процес на асимилация на византийското погранично население и инкорпорирането му в рамките на новата държава. През 1299 г. Осман вече се чувства достатъчно силен, за да отхвърли върховенството на рухващия Румски султанат, който в средата на XIII в. вече е станал жертва на монголските инвазии.² Оттук

¹ За подробно изложение виж Ангелов, Д. *Византия: Възход и залез на една империя* (София: УИ Св. Климент Охридски, 1991).

² От средата на XIII век Румския султанат е васал на Илханите – господарите на югозападния дял от Монголската империя.

насетне османлиите започват да действат като самостоятелна сила, която привлича към себе си всички хора с амбиции и способности, които могат да подпомогнат каузата им, без оглед на етническата им принадлежност. Ислямът се превръща в универсална спойка на това общество. За по-лесната асимилация спомага и фактът, че османците не изповядват традиционния сунитски ислям, а специфична форма (т.нар. синкретичен ислям), в който се счатават множество заемки от християнски и езически практики, част от шаманистките традиции на тюрките от Централна Азия, както и някои шиитски доктрини. Получената смесица по-лесно пасва на множеството общности, съставляващи тогавашния малоазийски социум. Всяка една група припознава в неортодоксалната вяра нещо свое.

Важна роля в тази среда изиграват и религиозните оргени на *дервишите*, както и градските братства на *ахиите*. Тези социално-религиозни общности имат свои духовни традиции и ритуали и са свързани в сложни структури от задруги (*тарик* – оттам и думата *тарикат* – член на подобна задруга). По своята същност ахиите представляват смесица между европейските гилдии и монашески братства.¹ Причината за сливането е добре известната липса на разграничение между светско и духовно в света на исляма. Дервишките оргени могат да се определят като еквивалент на големите монашески оргени в християнството. Те разполагат със своя структура, специфични догми и тълкуване на ислямските традиции. Много от тези дервишки братства не са ортодоксални мюсюлмани и счатават в своите вярвания концепции от сунизма и шиизма.²

В начина, по който организират своята държава, първите османлици започват да използват принципите на феодалното право, характерни за Византия и арабския свят. Така те формират осо-

¹ По-подробно за ранния период на османското общество и държава вж. Kafadar, C. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (London: The University of Carolina Press, 1995).

² По-подробно за неортодоксалния ислям по нашите земи и в османската традиция вж. Граматикова, Н. *Неортодоксалният ислям в българските земи. Минало и съвременност* (София: Гутенберг, 2011).

бена поземлена институция, която напомня на *пронията* и *ихтата*.¹ Тази структура се базира на концепцията, че основен притежател на земята е владетелят. Той раздава владенията в условна собственост на своите воини в замяна на военна повинност. По подобие на *ихтата*, тези поземлени владелци – *типариоти*, имат право върху дохода от владенията си, но не и върху живота и собствеността на своите подчинени селяни. Това е много важно предимство на системата в сравнение с европейското феодално право, което получава силно разпространение и на Балканите, и в Мала Азия в началото на XIII в. благодарение на Латинската империя. От друга страна, действащата османска система не се различава особено от тази, която вече съществува в по-централизираните православни монархии като Византия, България и Сърбия. С други думи, османците носят със себе си социален ред, който е или същият, или дори по-лек за определени общности в сравнение с предходния модел. Това позволява относително бързата интеграция на завладените земи, съчетана с известна доза религиозна толерантност към населението. Последната е породена най-вече по практически причини – християнското население, както и евреите, заплащат повече данъци в сравнение с мюсюлманите. Т.е. колкото повече християни има в държавата, толкова повече данъци се плащат от населението. Съгласно догмите на исляма, подобна политика няма как да бъде оправдана задълго, но османците използват статуса на своите балкански владения като погранична зона (*дар ал ахд*), в която за неопределен период от време е допустимо християните да запазят вярата си в замяна на признаване на върховенството на ислямската власт и плащането на данък *джизие* (*харадж*).

¹ Ихта – условно поземлено владение в средновековния мюсюлмански свят, което се дава в отплата за военна служба. За разлика от европейските феоуди, *ихтата* не дава право на своя собственик над населението на съответната земя, а само върху полагащия му се данък.